

Świderski, Grzegorz

Trzy dziewiętnastowieczne źródła ikonograficzne do poznania zamku w Barczewie

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4, 545-553

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŹRÓDŁA

Grzegorz Świdorski

TRZY DZIEWIĘTNASTOWIECZNE ŹRÓDŁA IKONOGRAFICZNE DO POZNANIA ZAMKU W BARCZEWIE

Późnośredniowieczny murowany zamek biskupów warmińskich w Barczewie nie był dotychczas obiektem gruntownych badań naukowych. Wśród przyczyn, które najsilniej oddziaływały na taki stan rzeczy, można wymienić znaczną destrukcję substancji architektonicznej zamku oraz przekształcenia terenu zajmowanego pierwotnie przez ten obiekt. Wobec utrudnień w poznaniu architektury zamku w Barczewie oraz jego układu przestrzennego celowe jest przybliżenie niewykorzystanych dotychczas w polskiej literaturze naukowej źródeł ikonograficznych prezentujących ten obiekt w pierwotnym kształcie, a także ukazujących projekty (zrealizowane bądź niezrealizowane) przekształceń jego substancji architektonicznej. Trzy bardzo cenne źródła ikonograficzne dotyczące tego tematu, będące rysunkową dokumentacją techniczną pochodzącą z pierwszej połowy XIX w., znajdują się w zbiorze dokumentów dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen) przechowywanym w Archiwum Państwowym w Olsztynie¹. Są to fotokopie dokumentacji oryginalnej sporządzone na potrzeby Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich w bliżej nieokreślonym okresie.

Ryc. 1. Teren dawnego zamku biskupów warmińskich w Barczewie, widok od strony wschodniej, stan z 2009 r. Fot. G. Świdorski

¹ Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. zespołu archiwalnego dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich – 367.

Najstarsza dokumentacja prezentowanego zespołu pochodzi z 1809 r. (źródło ikonograficzne 1). Zawarto na niej dwa rzuty poziome przedstawiające wschodnie i północne skrzydło zamku biskupiego w Barczewie poziomu parteru oraz wschodnie skrzydło poziomu pierwszego piętra, a także jeden przekrój poprzeczny północnej części skrzydła wschodniego. Pozostałe dwa boki zabudowy kompleksu zamkowego – południowy i zachodni – nie zostały w dokumentacji uwzględnione. Według inwentarzy zamku barczewskiego z XVII i XVIII w. wzdłuż południowego i zachodniego boku terenu zajętego przez ten obiekt były rozmieszczone budynki inwentarskie, gospodarcze i mieszkalne, usytuowane zapewne wzdłuż murów kurtynowych zamku. W zachodnim boku założenia zamkowego znajdowała się brama zapewniająca komunikację z miastem².

Nieuwzględnienie zabudowy południowego i zachodniego boku kompleksu zamkowego wskazuje, że w momencie wykonywania dokumentacji w 1809 r. bądź już nie istniała, bądź znajdowała się w bardzo złym stanie technicznym. Do ewentualnej destrukcji obu części zabudowy zamku w Barczewie mogło dojść w wyniku pożaru, jaki dotknął ten obiekt w 1798 r.³

Przyczyny wykonania tej dokumentacji nie są bliżej znane. Prawdopodobnie miało to związek z większym zaangażowaniem samorządu miejskiego w wykorzystanie i zagospodarowanie nieruchomości miejskich w wyniku wprowadzanych w państwie pruskim w latach 1807–1812 reform ustrojowych⁴. Wprowadzane reformy, w przypadku zamków biskupich i kapitulnych z obszaru dawnego władztwa warmińskiego, zaowocowały poddaniem tych obiektów pracom adaptacyjnym, mającym na celu dostosowanie ich do realizacji nowych zadań jak na przykład szkolnych lub religijnych⁵.

Drugą rysunkową dokumentację techniczną stanowi projekt budynku szkoły (źródło ikonograficzne 2). Został on sporządzony przez krajowego mistrza budowlanego Friedricha Leopolda Schimmelpfenniga w bliżej nieznanym okresie. Ponieważ budynek ten nie został zrealizowany, a oprócz dokumentacji technicznej brak jakichkolwiek informacji na jego temat, istnieje problem z określeniem miejsca, w którym miał on powstać. W tym zakresie najbardziej prawdopodobne są dwie lokalizacje: w miejscu północnego skrzydła dawnego zamku biskupiego bądź wzdłuż południowego boku dawnego dziedzińca zamkowego w miejscu, gdzie obecnie znajduje się plebania parafii rzymskokatolickiej pw. św. Anny. Przyczyny, które wpłynęły na odstąpienie od realizacji tego projektu, nie są znane.

² Por. Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, m.in. sygn.: AK, Ac 4, k. 9–12, k. 47–48, k. 76–79, k. 118v–122, k. 174–178v, k. 226v–230, k. 290–293v, k. 354–357, k. 414–417, k. 466–468v, k. 501–503; AK, Dok. Kap. Y 11, ss. 34–39.

³ H. Domańska, *Zamki województwa olsztyńskiego. Dokumentacja naukowo-historyczna*, t. I, Gdańsk 1974–1975, s. 34; Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie (dalej: AWUOZO), sygn. 1223; A. Rzempoluch, *Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 1993, s. 107.

⁴ Wprowadzane w latach 1807–1812 reformy w poważnym zakresie zmodyfikowały dotychczasowy ustrój i stosunki społeczne w miastach pruskich, w tym także w miastach na obszarze dawnego władztwa warmińskiego. Największe znaczenie miała w tym zakresie ordynacja dla miast wprowadzona 19 XI 1808 r. oraz edykt o finansach państwa z 27 X 1810 r., por.: *Ordnung für sämtliche Städte der Preussischen Monarchie mit dazu gehöriger Instruktion, Behufs der Geschäftsführung der Stadt-Verordneten bei ihren ordnungsmässigen Versammlungen. Vom 19ten November 1808*, w: *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, Bd. 12, Berlin 1822, No 57, ss. 471/472–525/526; *Edikt über die Finanzen des Staats und die neuen Einrichtungen wegen der Abgaben u.s.w. Vom 27sten Oktober 1810*, No 3, w: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten*, Berlin 1810, No 2, ss. 25–31.

⁵ W 1811 r. zamek w Braniewie dostosowano do celów szkolnych, natomiast zamek w Reszlu w latach 1822–1823 przystosowano do potrzeb gminy ewangelickiej, por. M. Biskup, *Rozwój przestrzenny miasta Braniewa*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1959, nr 1, s. 12; Z. Nawrocki, *Zamek w Braniewie, woj. olsztyńskie. Dokumentacja historyczna*, Toruń 1966, s. 15, AWUOZO, sygn. 4380; idem, *Zamek w Braniewie*, Rocznik Olsztyński, 1970, t. IX, s. 83; H. Domańska, op. cit., ss. 36–37, 60; S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 215.

Trzecią rysunkową dokumentację techniczną stanowi projekt budynku mieszczącego m.in. szkołę ewangelicką (źródło ikonograficzne 3); dokumentacja ocalała tylko we fragmencie. Na zachowanej części dokumentacji brakuje informacji o czasie i autorze jej wykonania. Analiza innych dokumentacji związanych z budową w pierwszej połowie XIX w. kompleksu budynków szkolnych na terenie dawnego zamku biskupiego w Barczewie bądź w jego sąsiedztwie wskazuje, że zachowany fragment dokumentacji został sporządzony przez krajowego mistrza budowlanego Friedricha Leopolda Schimmelpfenniga około 1820 r. Budynek przedstawiony na fragmencie dokumentacji zrealizowano w latach 1826–1832 w miejscu północnego skrzydła dawnego zamku biskupiego w Barczewie⁶. Jak wskazuje analiza zachowanej części dokumentacji oraz ogólna analiza współczesnej substancji architektonicznej tego obiektu, przy jego budowie wykorzystano część zachodniej i północnej ściany północnego skrzydła dawnego zamku biskupiego. Świadczy o tym grubość ścian oraz rozmieszczenie otworów okiennych. Podobna grubość ścian i sposób rozmieszczenia otworów okiennych w północnej ścianie północnego skrzydła dawnego zamku w Barczewie (z drobnymi zmianami) widoczne jest na dokumentacji tego obiektu z 1809 r.

Ryc. 2. Północna ściana dawnego północnego skrzydła zamku biskupów warmińskich w Barczewie, stan z 2003 r. Fot. G. Świdorski

Oprócz wymienionej wyżej dokumentacji technicznej budynków szkolnych sporządzonych przez Schimmelpfenniga zachowała się także dokumentacja techniczna tego samego autora innego budynku szkolnego, jaki miał powstać w sąsiedztwie terenu zamkowego⁷. Dokumentacji ta została sporządzona 12 września 1820 r. jako projekt budynku szkolnego z jedną salą kate-

⁶ G. Dehio, E. Gall, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preussen*, München–Berlin 1952, s. 250; H. Domańska, op. cit., s. 34; M. Antoni, *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreussen. Die ehem. Provinzen West- und Ostpreussen (Deutschordensland Preussen mit Bütower und Lauenburger Land)*, München–Berlin 1993, s. 649; A. Rzempoluch, op. cit., s. 107.

⁷ Archiwum Państwowe w Olsztynie, fotokopia negatywowa, sygn. 367/3328, 367/3330; fotokopia pozytywowa, sygn. 367/3329, 367/3331, Friedrich Leopold Schimmelpfennig, *Zeichung zum Schul[hause] Gebäude mit einen Beth[aus] Saal und der Wohnung des evangelischen Rectors in der Stadt Wartenburg, von 73 Fu[ss] lang 40 Fu[ss] breit 10 Fu[ss] hoch massiv von Ziegel mit Bieberschwanz Dach.*

chetyczną i mieszkaniem rektora. Budynek ten zrealizowano zgodnie z projektem. Jak wskazuje analiza dokumentacji zamku z 1809 r. oraz ogólna analiza współczesnej substancji architektonicznej tego obiektu, budynek zaprojektowany przez Schimmelpfenniga powstał poza terenem zamku, po jego zachodniej stronie⁸.

Przechowywana w Archiwum Państwowym w Olsztynie dokumentacja techniczna zamku biskupów warmińskich w Barczewie oraz plany jego przebudowy (zrealizowane bądź nie) stanowią bardzo cenne źródło ikonograficzne do poznania historii tego obiektu, jego pierwotnej architektury w schyłkowym okresie jego istnienia oraz przemian, jakim obiekt został poddany w latach dwudziestych XIX w. Przedstawiona dokumentacja stanowi także bardzo cenny materiał do dalszych, gruntownych badań nad zamkiem biskupów warmińskich w Barczewie.

Źródła ikonograficzne

1

Bez miejsca wydania, 6 IX 1809 r.

Pomiar inwentaryzacyjny północnego i wschodniego skrzydła dawnego zamku biskupów warmińskich w Barczewie.

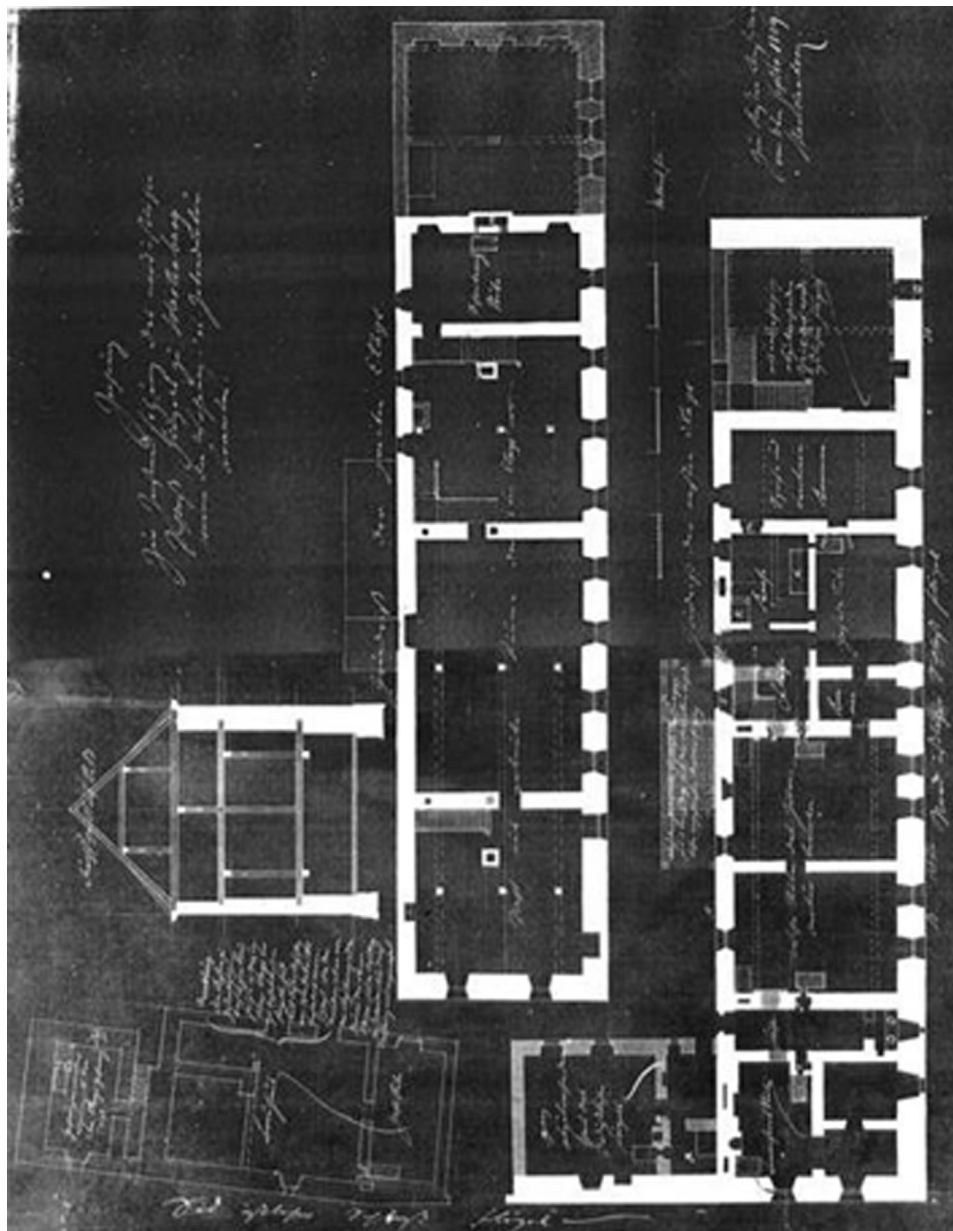
Rzut przyziemia wschodniego skrzydła zamku, rzut przyziemia północnego skrzydła zamku, przekrój poprzeczny przez wschodnią część północnego skrzydła zamku. Napisy i objaśnienia w j. niemieckim. Sygnowany: Manckenhern. Podziałka: 60 stóp reńskich (1 Rheiniss fuss)⁹ = 10,85 cm.

Fotokopia negatywowa: Archiwum Państwowe w Olsztynie, nazwa zespołu archiwalnego: Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen), sygnatura 367/3338, 367/3339. Kopia dokumentacji została wykonana na dwóch papierowych kartach formatu 20 x 28,50 cm oraz 20 x 29,40 cm. Na każdej z kart kopia dokumentacji rysunkowej zajmuje tylko jedną jej stronę. Na drugich stronach kart znajdują się: pojedyncze odciski w niebieskim tuszu okrągłego stempla wschodniopruskiego konserwatora zabytków, sygnatury archiwum tego urzędu nadane każdej z kart – N. 667a; N. 667b oraz współczesne stemple i sygnatury Archiwum Państwowego w Olsztynie. Data wykonania fotokopii: nieokreślona.

*Fotokopia negatywowa w formie pozytywowej została opublikowana w pracy Ch. Herrmanna, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -geographie*, Petersberg 2007, 1364, s. 779.*

⁸ Północną ścianę budynku zaprojektowanego przez Schimmelpfenniga wzniesiono na relikwie miejskiego muru obronnego, który biegnie pod nieco innym kątem niż zachowana północna ściana północnego skrzydła zamku biskupów warmińskich w Barczewie.

⁹ Rheinländisch fuss (Preußisch fuss) (stopa reńska lub stopa pruska) – jednostka długości: 1 Rheinländisch fuss (1 Preußisch fuss) – 0,3138535 metra, por. *Maaß- und Gewichts-Ordnung vom 17. August 1868 nebst der Eich-Ordnung vom 16. Juli 1869. Aus den amtlichen Materialien des Reichskanzler-Amtes, des Finanz-Ministeriums, des Ministeriums für Handel und Gewerbe und der Normal-Eichungs-Kommission*, bearb. und hrsg. von G. M. Kletke, 2 Aufl., Berlin 1871, s. 69.

Bez miejsca wydania, około 1820 r.

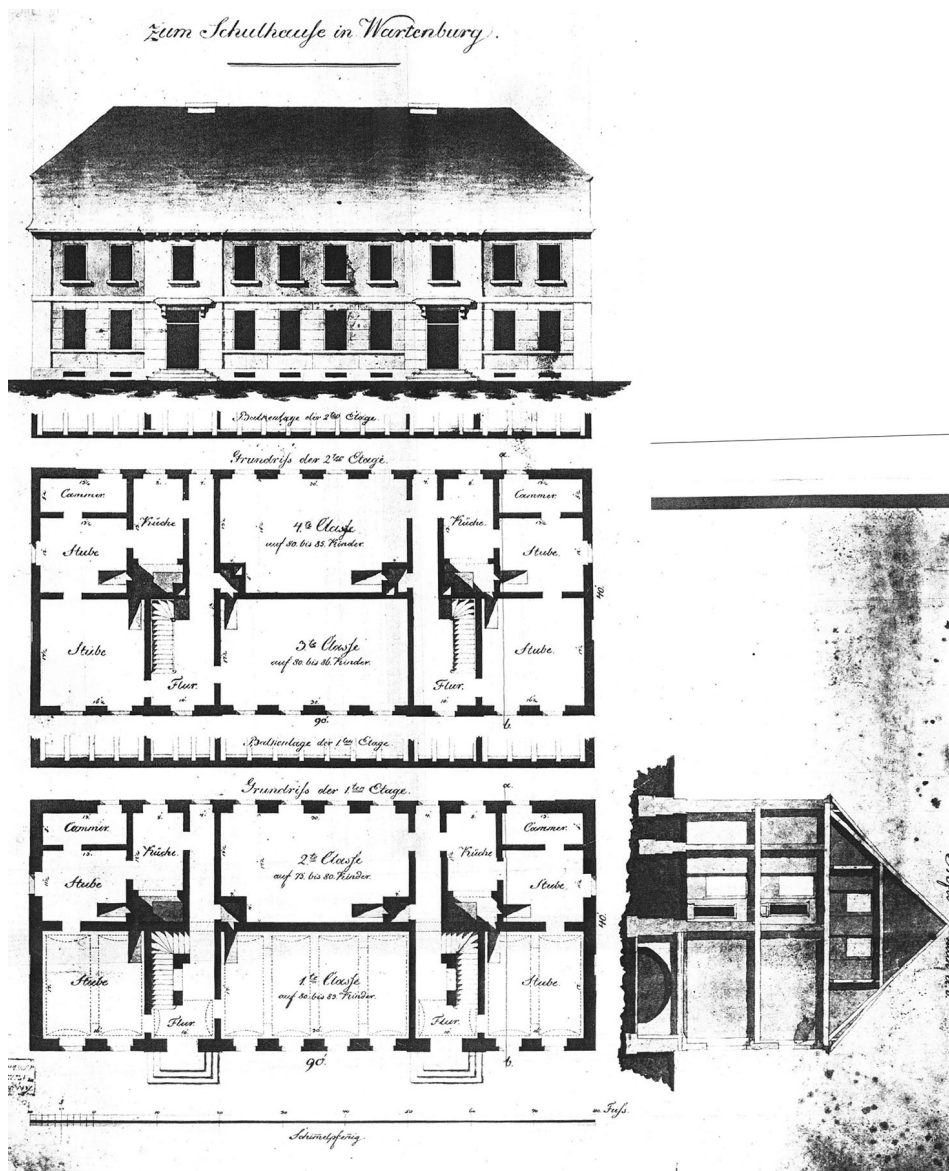
Niezrealizowany projekt budynku szkolnego na terenie dawnego zamku biskupów warmińskich Barczewie.

Rzut pionowy zachodniej elewacji, schemat rozmieszczenia i zamocowania belek stropowych nad drugim piętrem, rzut poziomy drugiego piętra, schemat rozmieszczenia i zamocowania belek stropowych nad pierwszym piętrem, rzut poziomy pierwszego piętra, przekrój poprzeczny przez wschodnią część skrzydła. Sygnowany: Schimelpfenig. Tytuł: Zum Schulhause in Wartenburg. Objasnienia w jęz. niemieckim. Podziałka: 80 fuss = 13,82 cm.

Fotokopia pozytywowa: Archiwum Państwowe w Olsztynie, nazwa zespołu archiwalnego: Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen), sygnatura 367/3332, 367/3334. Kopia dokumentacji została wykonana na dwóch papierowych kartach formatu 20 x 28,50 cm oraz 20 x 29,40 cm. Na każdej z kart kopia dokumentacji rysunkowej zajmuje tylko jedną z jej stron. Na drugich stronach kart znajdują się: pojedyncze odciski w niebieskim tuszu okrągłego stempla wschodniopruskiego konserwatora zabytków, sygnatury archiwum tego urzędu nadane każdej z kart – N. 662c; N. 662d. oraz współczesne stemple i sygnatury Archiwum Państwowego w Olsztynie. Data wykonania fotokopii: nieokreślona.

Inne kopie: fotokopia negatywowa. Archiwum Państwowe w Olsztynie, nazwa zespołu archiwalnego: Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen), sygnatura 367/3333, 367/3335. Data wykonania fotokopii: nieokreślona.

Fotokopie pozytywowe opublikowano w pracy „Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu konserwatora Zabytków w Królewcu” opracowanie i redakcja J. Przytkowski, wydane na CD-ROM, Warszawa 2006, obj. 5000011148; 5000011149.

Bez miejsca wydania, około 1820 r.

Fragment projektu przebudowy północnego skrzydła dawnego zamku biskupów warmińskich Barczewie.

Przekrój poprzeczny przez konstrukcję więźby dachowej, schemat rozmieszczenia i zamocowania belek stropowych nad drugim piętrem, rzut poziomy drugiego piętra, schemat rozmieszczenia i zamocowania belek stropowych nad pierwszym piętrem, rzut poziomy pierwszego piętra. Rysował: krajowy mistrz budowlany Friedrich Leopold Schimmelpfennig. Tytuł: *Zeichnung zur Einrichtung des – – Wartenburg zu einer Evangel – – und Schul. Wohnung, von 15 – –*. Objasnienia w jęz. niemieckim. Podziałka: 80 fuss = 13,82 cm.

Fotokopia pozytywowa: Archiwum Państwowe w Olsztynie, nazwa zespołu archiwalnego: Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen), sygnatura 367/3327. Kopia dokumentacji została wykonana na jednej papierowej karcie formatu 20 x 28,50 cm. Kopia dokumentacji rysunkowej zajmuje tylko jedną z jej stron. Na drugiej stronie karty znajdują się pojedyncze odciski w niebieskim tuszu okrągłego stempla wschodniopruskiego konserwatora zabytków, sygnatury archiwum tego urzędu nadane każdej z kart – N. 662a oraz współczesne stemple i sygnatury Archiwum Państwowego w Olsztynie. Data wykonania fotokopii: nieokreślona.

Inne kopie: fotokopia negatywowa, Archiwum Państwowe w Olsztynie, nazwa zespołu archiwalnego: Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzial Konservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen), sygnatura 367/3326. Autor wykonania fotokopii: nieokreślony.

Fotokopię opublikowano w pracy „Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu konserwatora Zabytków w Królewcu” opracowanie i redakcja J. Przytkowski, wydane na CD-ROM, Warszawa 2006, obj. 5000011143.

